

social strata not definitely strengthened by property ranking, which were typical of early civilizations and states, resulted in the instability of early complex societies. The historic destinies of these societies dialectically combined the rise and fall, consolidation and disintegration.

One may distinguish: 1) urban and 2) non-urban development in early complex societies; the first being typical of the Near East. In the second line of development, in Eurasia, one may distinguish two variants: the non-urban development of early agricultural structures in Southeastern and Central Europe; and non-urban development of the Bronze Age cultures of the Eurasian steppes, essentially based on stock-breeding.

The Tripoly society in the Ukraine and Moldova is seen as a variant of the Balkan-type development.

The newly discovered burial assemblages of the Maikop culture (3rd millennium BC) indicates the institutionalized military power of local leaders, which enabled them to carry out large-scale constructions.

Military functions were particularly important in early complex societies of the South Urals and in Northern Kazakhstan (middle of the 2nd millennium BC), where recent investigations have brought to light complicated fortified settlements and the rich burials of warriors.

It is noteworthy that societies of such type found in the Volga, South Urals and Trans-Urals areas featured the occurrence of elements related to the Mycenaean civilization.

Одержано 20.09.91

ОЛЬВІЙСЬКО-САРМАТСЬКІ ВІДНОСИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ I ст. н. е.

А. С. Русяєва

У статті розглядаються окремі аспекти ольвійсько-сарматських зв'язків за часів царя Фарзоя у другій половині I ст. н. е. Разом з тим, ставиться ряд питань, які вимагають дослідження на широкому історичному тлі з урахуванням елліно-сарматських, скіфо-сарматських та римсько-сарматських взаємовідносин протягом коротких хронологічних відтинків.

Ольвія як одне з найбільших міст на Понті підтримувала різноманітні контакти з багатьма етнополітичними об'єднаннями Східної Європи. Серед них чільне місце належить сарматам. Деякі з них, як ніхто з варварів, пройшли довгий шлях від середньоазіатських і приволзьких степів територією сучасної України до Західної Європи, зітнувшись з багатьма іншими народами і залишивши на їх землі свої сліди. Цей феномен невинного багатовікового просування зі сходу на захід різних за назвою племен, але за античною традицією об'єднаних в одне етнічне поняття «сармати», в багатьох відношеннях залишається загадковим. Безсумнівно, що його історико-психологічна суть ще далека від точної і переконливої реконструкції. Перш за все це пояснюється дуже невеликою кількістю писемних джерел, різним підходом як до їх інтерпретації, так і до відповідних археологічних матеріалів, неоднаковими методами їх аналізу і зіставлення, бажанням переглянути зроблені раніше висновки і висловити власне бачення історичної ситуації у пориві властивого вченим прагнення до відкриттів і новацій, а також, що теж іноді трапляється, підігнати ті чи інші дані при ігноруванні інших під задалегідь придуману концепцію. Те ж саме можна сказати і про дослідження ольвійсько-сарматських відносин¹.

Найбільш вагомими і численними джерелами, які стосуються цієї теми, належать до другої половини I—III ст. Можливо, що місто, яке то деякий час перебу-

© А. С. РУСЯЄВА, 1995

вало під протекторатом Скілура, то входило до Понтійської держави Митридата VI Євпатора, то було розгромлене гетами, особливо не цікавило тих ранніх сарматів, які першими відкочували на захід, за винятком хіба що сайїв Сайтафарна, які ще в останній чверті III ст. до н. е. брали з міста данину².

Що ж до інтерпретації ольвійсько-сарматських контактів у другій половині I ст. н. е., у тому числі з сайями, існують різні, а то й взаємовиключні концепції та гіпотези. Так, ще десять років тому вважалося, що топографія сарматських пам'яток Дніпро-Дунайського регіону як III—I ст. до н. е., так і I—II ст. складає враження, що сармати залишали Ольвію південніше напрямків своїх походів, а ольвіополіти лише спорадично вступали з ними в контакти, внаслідок чого вони суттєво не вплинули на долю полісу³.

Проте ще до цього в досить короткій історіографії на зазначену тему накреслилась перспективна тенденція, для якої зараз характерний цілеспрямований пошук шляхів вирішення окремих питань цієї складної і ще спеціально не розробленої проблеми. Для більш ясного уявлення про початковий етап ольвійсько-сарматських зв'язків у греко-римській період історії Нижнього Побужжя попередньо торкнемось кількох взаємопов'язаних питань, які по змозі стисло належить тут розглянути: конкретна етнокультурна атрибуція його царства, етнічна і культурна спорідненість з Інісмієм (Інісмієм), їх відносини з Ольвією.

Тривалий час, починаючи з А. С. Уварова та В. В. Латишева, Фарзой та Інісмієм ототожнювались із скіфськими царями Неаполя Скіфського і вважались скіфами за походженням⁴. Лише у 1973 р. в результаті порівняльного аналізу тамгоподібних знаків на ольвійських та боспорських монетах П. Й. Каришковський дійшов висновку, що, оскільки монети вищеназваних царів мають тамги, то їх слід пов'язувати не зі скіфськими, а з сарматськими племенами Причорномор'я⁵. На його думку, Фарзой очолював якусь групу сарматських кочових племен, які мешкали на північний захід від кордонів Ольвійського полісу⁶. Порівняно швидко багато дослідників визнало правомірність віднесення Фарзою та Інісмієм як його наступника, до сарматських царів⁷.

Питання про визначення їх конкретного етноніму тривалий час взагалі ніким не піднімалось. Автором цієї статті було висловлено припущення, що Фарзой міг бути сином сиракського царя Зорсіна, О. В. Симоненко, навпаки, вважає його та Інісмієм царями аорсів, в основному, на підставі комплексу багатого поховання поблизу с. Пороги на Вінничині⁸.

Щодо локалізації їх царства, то точки зору знову розділились. За знахідками трьох монет Фарзою у різноманітних місцях і на далеких відстанях одне від одного (Херсонщина — лівий берег Дніпра, р. Прут, с. Бринзени на півночі Молдови) та кількох більш-менш синхронних їм поховань його розміщують на північний захід від Ольвійського полісу; на величезній степовій території від Борисфена, включаючи лівобережжя, до Тіраса або Істра; у Нижньому Подніпров'ї; безпосередньо біля кордонів Нижньої Мезії тощо⁹. При цьому ніхто не бере до уваги, що такі знахідки випадкові, невідомо, де була знайдена основна кількість монет (всього 14), які розкидані зараз по різних музеях світу, належать колекціонерам чи назавжди втрачені. Скажімо, для того, щоб довести, що царство Фарзою було розташоване саме на захід від Ольвії, П. Й. Каришковський вважав за потрібне не приділяти значення монеті Фарзою, знайденій «в Херсонській губернії на лівому боці Дніпра», а також монеті Інісмієм з Левки, надаючи перевагу монетам, знахідки яких ще більш випадкові і точно не задокументовані, а відомо про них лише зі слів колекціонерів¹⁰. Адже при цьому зовсім не виключено, що деякі з цих монет могли бути знайдені на території Ольвії, Неаполя Скіфського, інших городищах Таврики та Нижнього Дніпра.

Стосовно взаємовідносин Ольвії з царством Фарзою, золоті монети з ім'ям і портретами якого карбувались в Ольвії у третій чверті I ст. н. е., теж висловлені різноманітні припущення і думки. Внаслідок такої розбіжності поглядів виникає потреба розглянути визначені тут питання, — до деякої міри з альтернативних позицій, — та у зв'язку з синхронними подіями у Північному Причорномор'ї.

Перш за все, слід звернутись до відомих фактів, викладених ще Тацитом (Ann. XIII. 15—21). Згідно з ними зараз вважається загальноновизнаним, що римсько-боспорська війна 45—49 рр. стала одним з переламних моментів в історії Боспору та пов'язаних з ним сарматських племен. У цей час на Боспор були послані римські війська для розправи з нащадком Митридата VI Євпатора, сином Аспурга, боспорським царем Митридатом III (VIII), який не бажав підкорятись Риму, про що доніс туди його брат Котіс, прагнучи сам захопити престол. У цю каральну війну були втягнуті і сусідні сарматські племена — аорси та сираки. На боці Митридата воював його союзник (а, можливо, і родич) сиракський цар Зорсін; Котіс, навпаки, зумів заручитись підтримкою бойовничих і численніших аорсів. Ще незадовго до цього обидва племена жили в мирі і були вірними союзниками Фарнака (Strabo. XI. 492, 506).

Після цієї війни археологічні пам'ятки сираків на Північному Кавказі зникають¹¹. Локалізація їх племені у другій половині I—II ст., тобто до того часу, коли вони знову були розбиті боспорським царем Савроматом II в 193 р. (КБН. 1237), точно не визначена. Дослідники найчастіше ігнорують дані Плінія Старшого (NH. IV. 83), що у другій половині I ст. н. е. це плем'я перебувало вже біля Ахіллового Дрому; лише в деяких випадках просто відзначають цей факт, не надаючи йому особливого значення, а то й вважаючи його помилковим. Останнім часом лише А. С. Русяєва, О. Є. Пузровський та Ю. Г. Виноградов відносять це свідчення до вірогідних і реальних¹².

Дійсно, будучи активним учасником політичного життя Риму і входячи до кола так званих друзів імператора Веспасіана, Пліній Старший (23/24—79 рр.) не лише використовував джерела про провінції і васальні території Римської імперії, але до цього особисто був знайомий з Митридатом VIII, який перебував тут у засланні, а також намісниками Нижньої Мезії — Тітом Флавієм Сабіном і Тіберієм Плавтієм Сільваном¹³. Отже, інформація про військові події і розселення племен надходила до нього, як то кажуть, з перших рук, а тому заслуговує особливої довіри. Крім того, він постійно вносив до своєї праці, яку закінчив незадовго до смерті в 77 р., ті чи інші поправки.

Так, Пліній, подаючи в певній послідовності опис народів уздовж узбережжя Північного Понту з заходу на схід (від Тіраса до Гіпаніса), називає спочатку тірагетів, аксіаків, кроббігів (NH. IV. 82). На південний схід від Ольвії весь простір біля Ахіллового Дрому, довжина якого, за даними Агріппи, сягала 80 миль, займали скіфи-сарди і сираки (NH. IV. 83). До деякої міри таку локалізацію сарматів у другій половині V ст. н. е. підтверджує свідчення Діона Хрисостома, який побував в Ольвії наприкінці I ст. і відзначив, що «ріки (Борисфен і Гіпаніс — *A. P.*) впадають в море поблизу укріплення Алектор (ΦΡΟΥΡΙΟΝ ΑΛΕΚΤΟΡΟΣ), яке належало, як кажуть, дружині царя савроматів» (Orat. XXXVI). Це укріплення, ймовірно, містилось на північно-західному краї Кінбурна або на високому березі Дніпро-Бузького лиману і було видно на шляху до цього міста.

Якими ж уявляли сираків античні автори на їх первинному місці проживання? Згідно Страбона, першу частину Азії «населяють деякі скіфи, які кочують і живуть в кибитках; ближче до них — сармати, теж скіфське плем'я; аорси і сираки, які спускаються на південь до Кавказьких гір; одні з них кочують, інші живуть в шатрах і займаються землеробством» (Strabo. XI. V. D). Дуже важливим для розуміння культури сираків є свідчення про землеробський характер їх господарювання. Саме про цю рису їх побуту і життя не можна забувати при їх розгляді і на новій території. Той же Страбон навіть кількісну різницю між аорсами і сираками для I ст. до н. е.: «Абеак, цар сираків, у той час, коли Фарнак володів Боспором, виставив 20000 вершників, Спадін же, цар аорсів, навіть 200000, а верхні аорси і більше того» (XI, V, 8). Якщо навіть цифри перебільшені, вони всеодно показують чисельну перевагу останніх і свідчать про існування тут двох царств аорсів. З розповіді Таціта про боспоро-римську війну 45—49 рр. відомо, що сираки на своєму попередньому місці проживання в Прикубанні, поблизу кордонів Азіатського Боспору мали не лише укріплення, але й міста: «Звідсіля (аорси — *A. P.*) йдуть далі на сираків і, перейшовши річку Панду, оточують місто Успу, розташоване на увисші і укріплене стінами і ровами; втім, його стіни побудо-

вані не з каменю, а з плоту і пруту з насипаною між ними землею, становили слабкий захист проти нападів» (Апп. XII, 16). У місті жили вільні і раби, за його збереження і свою свободу сираки обіцяли віддати 10000 рабів (Тас. Апп. XII, 17). Виходячи з цього, немає нічого дивного, що укріплення Алектор в Нижньому Побужжі належало не лише сарматам, а не виключено, що й сиракам¹⁴.

Цілком узгоджується з Плінієвою локалізацією цього племені і інформація з танаїського напису 193 р. н. е. про завоювання Савроматом 11 сираків, скіфів та прислання Таврики за угодою (КБН, 1237). Поєднання в одному повідомленні обох етносів і топоніму, причому в тій послідовності, як проходив процес завоювання, може вказувати, що вони сусідили або мешкали на одній території. Якщо це так, то сираки спочатку могли займати якусь територію в Нижньому Подніпров'ї від Кінбурна до Таврики чи кордонів Кримської Скіфії, можливо, навіть на тій самій землі, де дещо раніше оселились скіфи-сарди. Обидва етноси вперше названі в цьому районі Плінієм. При цьому, певно, що приставка «скіфи», як і в етнічному визначенні «тавро-скіфи» вказувала на географічне місцезоналення. А раз так, то сарди теж могли належати до якоїсь невеликої групи сарматських племен. Таке близьке суцільство призводило, зрозуміло, до значної асиміляції, запозичення різних побутових і культурних елементів. Крім того, як ті, так і інші, перебуваючи в тісному контакті з еллінами протягом тривалого часу, зазнали впливу еллінської культури. Оскільки Пліній не вказує, хто займав нижньодніпровські городища, то цілком можливо, частина їх у другій половині I ст. належала сардам, а потім і сиракам.

Навряд чи можна зараз щось конкретне сказати про чисельність сираків і чи одночасно вони переселились до району Тендри, а також в якій ролі вони спочатку тут виступали: завойовників чи біженців. Поки що з розрізнених джерел можна констатувати, що у цей час простежуються значні зміни в етнічному складі населення Таврії і Нижнього Подніпров'я¹⁵. Аналіз поховального обряду на території Кримської Скіфії О. Є. Пуздровським дав можливість дійти до загального висновку, що тут у другій половині I ст. н. е. з'явилося чимало сарматів, які могли належати до сираків¹⁶. Відзначається також збільшення населення в Неаполі та деяких городищах. Водночас, значно були укріплені нижньодніпровські городища. На жаль, О. В. Симоненко, підтримуючи О. Є. Пуздровського відносно другого етапу сарматизації Неаполя Скіфського у другій половині I ст. н. е. зовсім ігнорує як свідчення Плінія про нову географічну локалізацію сираків і скіфів-сардів в районі Ахіллодрому, так і археологічні спостереження кримського дослідника про те, що ця значна міграційна хвиля найбільш узгоджується за своїм етнокультурним характером з прикубанськими сарматами, а не з кочовими аорсами, до яких він під знаком питання відносить поховання цього часу¹⁷. З'ясувати конкретну назву племені дійсно досить важко, якщо спиратись лише на археологічні пам'ятки. Адже всі ці племена тому і зараховувались до одного сарматського етносу, бо мали в своїй культурі багато спільного. Під впливом греків і скіфів у їх побуті і поховальному обряді весь час з'являлись якісь новації і відхилення. Особливо це було характерно для військової еліти сираків, які ще з IV ст. до н. е. перебували у тісних взаємовідносинах з боспорськими царями, і набагато швидше сприймали еллінські досягнення ніж рядові кочовики.

Навряд чи можна сумніватися в тому, що учілилі в боспоро-римській війні сираки першими за своїх ворогів аорсів, які розорили і пограбували їх, змушені були залишити місця свого проживання, можливо, навіть силою були витіснені з тієї території, яку вони так довго займали. Це підтверджується як писемними, так і археологічними джерелами¹⁸, чого так бракує для аорсів. Крім того, така міграція могла бути прискорена також і наступом аланів. Логічно думати, що оскільки боспорський трон посів союзник аорсів Котіс, їм були надані значні привілеї у взаєминах з його царством, а можливо, і римлянами. У них не було ніяких причин одразу ж по закінченні війни вирухати задля грабіжницьких набігів на інші народи або у пошуках нової землі для проживання, що змушені були зробити сираки чи частина з них та

ті боспорці, що були прихильниками Митридата, вивезеного до Риму. Аорси контролювали найвигідніші торгові шляхи з Індії, Вавілонії через Мідію та Арменію до Танаїсу, що дало їм величезні прибутки і внаслідок чого вони вважались дуже багатим плем'ям¹⁹.

Якщо для сираків другої половини I ст. н. е. ми маємо дуже короткі, але конкретні свідчення про їх нове місцепроживання біля споконвічної території Ольвійського полісу, то стосовно аорсів збереглися дещо інші дані. Конкретна область проживання нижніх і верхніх (два царства!) аорсів на території між рікою Танаїс і Північним Прикаспієм засвідчена Страбоном (XI. 5. 7—8). Вони тут мешкали і в період боспоро-римської війни. Але потім, як відзначає ще М. І. Ростовцев, «аорси не згадуються в жодному з достовірних історичних чи географічних джерел»²⁰.

Намагання сучасних дослідників ототожнити з цим великим плем'ям амаксобіїв-аорсів лише призводить до плутанини. Амаксобіїв без приставки «аорси» вперше згадує Помпоній Мела (II, 2), локалізуючи їх поряд з агафірсами і явно переплутавши географічне місцеположення, оскільки останніх завжди розміщували на захід від Дністра²¹. Певно, у межах I ст. до н. е. — першої третини I ст. н. е. певна частина аорських кочівників пройшла степами і осіла на нових землях, бо Пліній вже для третьої чверті I ст. дає близьку до цієї їх локалізацію: «В цілому, на північ від Істра всі племена скіфські, однак місця, які прилягають до узбережжя, зайняли різні народи; в одних знаходяться гети, яких римляни називають даками, в інших — сармати, по-еллінськи савромати (в їх числі амаксобії чи аорси), в третіх — скіфи, що виродились і походили від рабів, або троглодіти і потім алани і роксолани» (NH. IV. 80). Проте ці свідчення Плінія інколи трактуються досить довільно, вважається навіть, що тут йдеться взагалі про всіх аорсів, що насправді цей відомий римський автор мав на увазі не на «північ від Істру», а на північний схід від цієї ріки, і не її узбережжя або близьке до неї — понтійське, а досить значне, хоч конкретно і не визначене, даючи таким чином етнокарту племен від Істру до Танаїсу, оскільки аланів так близько до неї нібито не могло бути²². У такому випадку не можна ігнорувати згадку аланів і Сенекою (Thyest. 629—631). Це був відомий політик, філософ, поет, він виховував Нерона і коли той став правити, користувався повною довірою імператора і, звичайно, був добре обізнаний про всі події, які відбувалися в Римській імперії та на її кордонах²³. Такою ж мірою це стосується і роксоланів. Так, зокрема Тацит навів розповідь про 9 тисяч вершників роксоланів, які цілий рік (67/68) грабували Мезію, але через важкий вантаж не змогли втекти від римських легіонерів, частину їх було перебито, інші — померли в болотах від ран і холоду (Hist. I, 79).

Отже, як видно з відзначеного вище стосовно тірагетів, аксіаків, сираків та інших племен, що мешкали поблизу північно-понтійського узбережжя, аорсів тут не розміщує ніхто з античних авторів. Оскільки амаксобії, відзначені на північ від Істру чи поблизу від нього ще Помпонієм Мелом, і вони ж з приставкою «аорси» згадуються Плінієм в числі інших сарматів, немає поки що жодних підстав для того, щоб вважати це плем'я таким, яке водночас переселилось за Борисфен близько середини I ст. н. е., зайняло величезну степову, в тому числі і понтійсько-прибережну територію (то від Борисфена до Тіраса, то від Гіпаніса до Тіраса чи Істра), створило надзвичайно сильне царство з Фарзоєм на чолі, одразу встановило протекторат над Ольвією, але стало васалом Римської імперії. Не узгоджуються з такою концепцією і археологічні пам'ятки сарматів другої половини I ст. н. е. Вони трапляються тут надзвичайно рідко і спорадично, найчастіше на значних відстанях від Ольвії, хронологічні межі їх визначення не зовсім точні, здебільшого вони належать вже до післяфарзоевого часу і можуть бути пов'язані з військовими набігами як на місто, так і на нижньомезійські кордони. За даними римських авторів це були різні за етнічною приналежністю сармати, найбільш войовничі серед них — алани і роксолани (Seneca. Thyest. 629—631; Tac. Hist. I, 79; IV, 4, 54; Flav. Ios. Bell. Jud. VII, 89—91; VIII, 92—95; Suet. Dom. 6. 1). Проте ні сираки, ні аорси не згадуються серед тих сарматів, які нападали на Мезію.

Швидше за все, аорси як основна частина цього племені, залишалась і після боспоро-римської війни на своїй давно освоєній території (Plin. NH, VI, 39), але невдовзі, як визнається деякими дослідниками, була підкорена аланами, з якими поступово асимілювалась (аланоорси згідно з Клавдієм Птоломеем — VI. 14, 9—10, 13). Інша справа, що вони теж робили, певно, спорадичні грабіжницькі набіги. Безумовно, що за тривалий час пересування сарматів на захід через ріки і степи було створено добре перевірений і випробуваний шлях (свого роду коридор), який надавав їм змогу без особливих перешкод долати великі відстані. Оскільки алани швидко поширювали виробу «бірюзово-золотого» стилю, які сприймали всі інші сармати, конкретне етнічне визначення пам'яток останніх навряд чи можливе при відсутності більш певних і конкретних етновизначальних елементів.

Зокрема, це стосується ідентифікації багатого сарматського поховання поблизу с. Пороги на Вінничині, в якому знайдено чимало речей цього стилю, а поховальний обряд не дає ніяких підстав відносити його виключно до аорського²⁴. Відсутні тут також і вірогідні дані, які б дали змогу упевнено ідентифікувати похованого тут саме з Їнісеєм, та ще й як царем аорсів. У непограбованому похованні сарматського царя повинні були б міститись його царські регалії, хоча б діадема, в якій його, як і Фарзоя, зображували на монетах, та інші знаки влади. Поховальні речі мають різні, а не одну царські тамги, деякі з них лише трохи схожі за схемою, а не повністю ідентичні з Їнісеєвою на монетах. Остання, до речі, як і Фарзоева, мала дуже прості обриси. В ній особливо помітна схожість з кадуцеєм Гермеса, символіка якого була добре відома цим царям.

Слід також підкреслити, що загалом семантика тамгоподібних знаків настільки заплутана, загадкова і по суті не розроблена, що робити на підставі тамг з поховання поблизу Порогів однозначний висновок, що тут поховано Їнісея — царя аорсів, більш ніж ризиковано²⁵. Адже чимало близьких за схемою, але різночасових і не ідентичних тамг знайдено на територіях від Монголії і Поволжя до Криму, Нижнього Побужжя і Подунав'я²⁶. Похований біля Порогів у багатому обладунку воїн дійсно належав до високого соціального рангу, але його конкретна етнічна, а тим більше царська приналежність через несинхронність і різноманітність речей з різними тамгами, як би не намагались підвести їх під один родовий символ Фарзоя—Їнісея, не може вирішуватись так довільно. Такого типу речі могли потрапити до нього і в разі шлюбних чи посольських дарунків, якщо, наприклад, він виконував роль скептуха, грабіжницьких дій, перемоги в якійсь військовій сутичці тощо. Адже аналогічний меч з такими ж тамгами, як на порозькому, знайдено в похованні Рошава Драгана на території Болгарії²⁷. Імовірно, саме в районі Порогів розміщувалась зручна переправа через Дністер, а похований біля неї міг бути ватажком одного з загонів, які здійснювали напади на римлян та інші народи з метою захоплення зброї та коштовних речей. Навряд чи такі набіги очолювались самими царями, тим більше Їнісеєм, який після тривалого царювання Фарзоя прийшов до влади вже далеко немолодим чоловіком.

Такою ж мірою ризиковано пов'язувати з царством Фарзоя фрагмент почесного декрету, знайденого під час розкопок ранньосередньовічної базиліки біля півніжжя Мангупа в Криму²⁸. На підставі цього документу Ю. Г. Виноградов розвиває далі концепцію О. В. Симоненка про належність степів від Борисфену до Істра кочовим аорсам Фарзоя та Їнісея²⁹. Щоправда, він визнає, що близько середини I ст. н. е. окремі групи сарматських племен — аорсів і сираків відкочували з берегів Танаїсу і Меотиди далеко на захід, в Буго-Дніпровське межиріччя і Нижнє Подніпров'я, де ці племена встановили трибутивний протекторат над пізніми скіфами; потім аорси пішли ще далі, захопивши по суті все Північно-Західнє Причорномор'я і, ставши васалами Риму, водночас встановили протекторат і над Ольвією.

Але чи насправді «мангупський» декрет, який, на жаль, зберігся досить фрагментарно, дає незаперечні і вірогідні факти саме для такої локалізації аорсів в поєднанні їх з царством Фарзоя? З напису можна отримати лише розрізнену інформацію про те, що невідомий по імені та за походженням діяч і евергет (припустимо ольвіюполіт) здійснив ряд корисних вчинків, які тра-

диційно перераховані в ньому. В один з голодних років він зумів нібито дістати продовольчі товари, пройшовши якусь ворожу країну; на власні кошти як посол побував, певно, двічі у легатів Нижньої Мезії, можливо, навіть у Т. Плавтія Сільвана Еліана; потім знову займався постачанням продовольчих товарів; під час якоїсь війни він ще раз, виконуючи посольську місію, але невідомо в якому місці зробив все те, що йому доручалось, в результаті чого «...заповнив нашу місцевість допоміжним загоном,— що дало змогу відновити ... мужність на батьківщині і прагнення діяльності». Потім в останньому уривку йдеться про те, що цей діяч «здійснив також і посольство до Умабія (...) найвеличніших царів Аорсії». Саме це повідомлення, з точки зору Ю. Г. Виноградова, дає аргумент, який не підлягає сумніву, що країну аорсів треба шукати поблизу від Дунаю і провінції Мезія, куди також робив подорож вшанований декретом евергет, а оскільки напис буцімто синхронний карбуванню монет Фарзоя, то вочевидь, що це могло бути лише царство Умабія, Фарзоя та Інісмея³⁰.

Проте, інформацію про Аорсію та її царів можна тлумачити і зовсім інакше. У даному написі посольська місія якогось діяча, якщо він навіть дійсно був ольвіюполітом, до царів Аорсії стоїть окремо і зовсім не обов'язково її пов'язувати та синхронізувати з його іншими поїздками, в тому числі і до Нижньої Мезії. Почесні декрети найчастіше встановлювались після смерті вшанованих громадян і в них відбивалась їх діяльність протягом усього життя. Крім того, для ольвіюполітів, як і взагалі для еллінів, топонім,— чи то місто, поліс або країна,— це те, що більш-менш усталено має власні кордони і назву. У декреті вживано географічний термін Аорсія, що, безумовно, вказує на ту країну чи землю між Танаїсом і Прикаспієм, яку тривалий час населяли аорси, де вони займались не лише кочівництвом, але й землеробством, мали свої укріплення, контролювали відомі торгові шляхи, мали тісні зв'язки з Боспором тощо.

У згаданому уривку відсутні імена Фарзоя та Інісмея, на першому місці поставлено Умабія, але ж золоті монети Фарзоя карбувались в Ольвії близько 30 років від імені одного царя з його легендою (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΑΡΖΟΙΟΥ) і його портретами³¹. Те ж саме можна сказати про срібні монети його наступника Інісмея, хоч карбування їх було нетривалим. Судячи з цього, обидва царі правили одноосібно, змінивши один одного на троні. Згадка найвеличніших царів Аорсії може бути пояснена тим, що за даними античної традиції, існували нижні і верхні аорси, імовірно, як два царства. Посольську місію амонімного діяча до Аорсії цілком можливо і не так суперечливо можна пояснювати саме тим, що саме сираки, об'єднавшись з пізніми скіфами, почали притісняти ольвіюполітів, або намагались силою взяти їх місто, як скіфи Херсонес, чи вимагали данину. В Ольвії не могли не знати про хід боспороримської війни, яка тяглась кілька років і спричинила появу сираків біля південно-східних кордонів Ольвійської держави, а, вірогідно, і на її землях. Окрім того, зовсім не ясно, чому Фарзой та Інісмей карбували свої монети в Ольвії, якщо їх царство знаходилося на далекій відстані від неї і набагато ближчими до нього були інші античні міста, які також могли їх випускати з дозволу Риму для його васала.

Отже, навіть за наявності нових і досить цікавих джерел ще не можна упевнено стверджувати, що Фарзой та Інісмей насправді правили царством (Аорсією), де б її не локалізували: на безмежних просторах без конкретно визначених кордонів від лівого берега Борисфена до Тіраса — Істра чи тільки на кордонах з Нижньою Мезією. Не зрозуміло також, чому залежні від Риму аорси не охороняли її кордони від нападів інших сарматів. І якщо все ж існував такий незвичний альянс між ними, то чому не знайшов жодної згадки у синхронних йому нарративних джерелах.

Відштовхуючись від цих міркувань, не можна обійти і таке питання, як прямий континуїтет між Фарзоем та Інісмеєм. Вже стало звичним вважати їх батьком і сином, хоч конкретно, наскільки відомо, ніхто цим питанням не займався³². А між тим воно дійсно потребує окремого дослідження, оскільки при знайомстві з їх монетами виникає ціла низка нових питань: зокрема, яке значення вони мали в торгівлі Ольвії, чи існував грошовий обіг в царстві

Фарзоя—Інісмея, як могли використовувати їх самі царі, особливо Фарзой свою золоту монету; чому ж так одразу ця монета батька була замінена на срібну монету сина, чому така різюча відмінність у їх монетній символіці, якій вони надавали великого значення на своїх грошових знаках; чим пояснити, що Фарзой надавав перевагу символу Гермеса — кадуцею, а не власному символу, а син, навпаки, взяв його за основу для іменної тамги; чому на монетах Фарзоя ставилося скорочення ОΛ (назва міста чи етнікон?), тоді як на синхронних йому ольвійських монетах і монетах Інісміея повне написання етнікону ΟΛΒΙΟΠΟΛΕΙΤΕΩΝ; чому на монетах Фарзоя зображувались дві різні тамги і чи це дійсно тамги; чому портретні зображення царів мають різний етнічний вигляд і ознаки влади; чи справді монети Фарзоя і Інісміея асинхронні; чи не могли вони належати двом різним царям, які випускали монети через певний проміжок часу, а не одразу ж монета Інісміея була випущена на другий рік після останнього випуску монет Фарзоя; чи вказує складна символіка на монетах на еллінізацію царів і шанування ними культів грецьких божеств — Зевса і Гермеса Фарзоєм, Гермеса, Аполлона, Тіхе Інісміеєм і т. д.? Адже зовсім не виключено, що золота монета Фарзоя окрім всього могла слугувати як один з цінних предметів для царських нагород і дарунків з метою пропаганди його сили і впливу, його імені і авторитету, належності грецького міста до його володінь при збереженні його політичної автономії, нарешті, його обізнаності в сфері еллінської культури, релігійних культів і їх символіки, предоставлених на монетах з портретними зображеннями цього царя. Навіть побіжний порівняльний аналіз монет обох царів показує, що це були не просто дикі варвари, а досить еллінізовані царі, які крім того залишались вірними своїм етнічним традиціям. За наявності великої кількості розбіжностей, які впливають навіть з поставлених вище питань, не так легко знайти між ними пряму лінію спадковості. Але оскільки це питання ще потребує вивчення, будемо вважати їх, як і всі інші дослідники, царями одного царства.

Разом з цим перейдемо до останнього, окресленого тут питання: про так зване підкорення Ольвії Фарзоєм та Інісміеєм. П. Й. Карішківський визнавав верховну владу Фарзоя над містом³³. На думку М. Б. Щукіна, він навряд чи безпосередньо захопив Ольвію, тут, швидше за все, «складався добровільний і взаємовигідний симбіоз античного полісу і кочівників», при якому місто все ж таки перебувало під його контролем³⁴. Карбування всіх монет різними царями варварів в античних містах мало економічне або просто символічне значення, але було відтворенням певної форми залежності еллінів від цих царів, що найбільшою мірою відповідає протекторату, вважає Ю. Г. Виноградов³⁵. В. О. Анохін, навпаки, доводить, що появу імені царя на золотих монетах можна розглядати як чисто номінальне визнання його влади, чому, однак, заважає абсолютна суверенний вигляд міського карбування, або як вказівку на емітенцію цього золота, але не в розумінні прямої залежності, що неодмінно призвело б до грабежів і руйнувань³⁶. Торкаючись залежності Ольвії від сарматів, В. В. Крапівіна то визнавала їх протекторат, то зовсім відхиляла будь-які тісні стосунки, за винятком використання монетного двору Ольвії³⁷.

Дійсно, прямої політичної залежності чи повного підкорення міста не було. Але, як відомо з «Борисфенітської промови» Діона Хрисостома не було тут і економічного розквіту. Карбуючи золоті монети Фарзоя, Ольвія залишалась надзвичайно бідним полісом. Можливо, що залежно від різних ситуацій протягом досить тривалого часу карбування цих монет Фарзой, як в минулі часи Сайтафарн, міг збирати з ольвіополітів данину, як у свій час Скілур контролювати торгові шляхи, допомагати місту у випадках, коли йому загрожували нападом інші варвари, мати при собі радників і помічників з Ольвії, поширювати змішані шлюби тощо.

У декреті з-під Мангупа, ймовірно, справді йдеться про нижньомезійських легатів, до яких в скрутних ситуаціях Ольвія посилала одного з своїх громадян по допомогу. Але якщо звідти і надходила поміч, то вона була короткочасна і епізодична протягом другої половини I ст. н. е. і не внесла в життя ольвіополітів якихось суттєвих і помітних змін³⁸. Розгромлене гетами місто,

ще досить незначне за кількістю мешканців і територією, збідніле і не спроможне швидко піднятися в економічному плані до рівня інших грецьких міст, до того ж, розташоване на певній відстані від основного морського шляху, що мав стратегічне значення для римлян, мало цікавило їх порівняно з Тірою, Херсонесом і Пантикапеєм. Однак те, що синхронно з Фарзоевою золотою монетою Ольвія випускала традиційні полісні мідні монети з власною символікою та посилала посольські місії до різних місць, все-таки свідчить про її політичну незалежність, але не означає, що економічно вона теж залишалась вільною. Саме цим пояснюється надзвичайно повільне відновлення міста. Навіть наприкінці I ст. н. е. наш єдиний свідок про Ольвію післяфарзоевого часу відомий ритор Діон Хрисостом відзначав все ще дуже поганій вигляд будівель і невеликий простір міста, щільно забудований домівками і обнесений низенькою і неміцною стіною; у храмах і на некрополі все ще стояли пошкоджені гетами статуї (Orat. XXXVI). Отже, за півтора століття від початку їх нападу ольвіополіти не мали змоги покращити економічне становище свого міста. Випуск золотої монети Фарзоя якоюсь мірою сприяв розвитку торгівлі як всередині полісу, так і з оточуючим світом, але не став панацеєю для значного поліпшення його економічного і культурного становища.

Ситуація в Ольвії і оточуючому її регіоні певним чином змінюється після походу Плавтія Сільвана до Херсонесу в 63/64 р., який у сучасних дослідників викликав численну кількість гіпотез і версій³⁹. Цікаво, що під час облоги Херсонеса скіфами боспорський цар Котіс не прийшов йому на допомогу. Не відомо, як саме було знято цю облогу нижньомезійським легатом, але варто уваги те, що після цього римські загони були залишені для охорони в Херсонесі і Хараксі⁴⁰. Кримська Скіфія і весь Дніпро-Березанський басейн залишився в цей час без таких опорно-військових пунктів римлян.

Проте, коли «царя скіфів було відігнано від взятого ним в облогу Херсонеса» (CIL, XIV. № 3608), в даному регіоні встановилось перемир'я. У будь-якому разі жодне з писемних чи епіграфічних джерел не вказує на те, що протягом 64—70-х років тут відбувалися якісь воєнні сутички. Заслуга в цьому могла належати як Плавтію Сільвану, який продемонстрував римську воєнну силу, так і Фарзоя, який або залишався осторонь від облоги Херсонеса, або навпаки, був тим царем, якого відігнали від цього міста⁴¹, але він зумів зрозуміти переваги римлян, заключивши з ними мир, аби остаточно не втратити свій пріоритет на території, яка перебувала під його владою. І в тому, і в іншому випадку, певно, було встановлено (з долученням багатих дарунків) своєрідну угоду про сфери впливу, у результаті якої Ольвії було надано право карбувати золоті ауреуси Фарзоя вже за римською монетною системою, бо до 64 р. це були золоті статери традиційної в Ольвії елліністично-аттичної системи⁴². Основні стратегічні пункти на Північному Понті (Боспор, Херсонес, Тіра) перебували значною мірою під впливом, а то й у певній залежності від Риму, Ольвія ж залишалась як і раніше під опікою Фарзоя.

Що ж наштовхує на припущення, що Фарзой захопив владу в Неаполі Скіфському або ж вона перейшла до нього законним шляхом? Перш за все, варто знову згадати, що батьком Митридата VIII, через захист якого так постраждали сираки, змушені залишити свою розорену батьківщину, був сармат Аспург, на що вказує тамга на його монетах, але щодо його конкретного етнічного походження висловлюються різні точки зору⁴³. Враховуючи те, що ще за Митридата VI Євпатора та Скілура численні династичні шлюби привели до поріднення багатьох племен з Боспором, Неаполем Скіфським, а, можливо, й аристократичною елітою Ольвії, а також той факт, що Митридат VIII сховався в укріпленні сираків і на його боці виступала особиста військова дружина Аспурга⁴³, цілком припустимо, що і батька, і сина поєднували з ними якісь родинні стосунки. Відомо, що боспорські царі були пов'язані з сираками ще за часів Євмела, який спирався у своїй політиці на них, а не на пізніх скіфів. Аспург побрався з фракійською царівною Гепіпірією, а своїх синів він міг одружити з царівнами двох найсильніших сусідніх племен — аорсів і сираків, що призвело їх до жорстокої війни. Під час свого

тридцятирічного правління Аспурга приділяв значну увагу сиракам з Прикубаня. М. І. Ростовцев навіть припускав, що якась частина сираків (аспургіани) оселилась в долині Кубані⁴⁵. Можливо, ще до зайняття престолу, Аспургу, як співправителю, спочатку було виділено азіатську частину Боспорського царства, населення якої за іменем царя почали називати аспургані (КБН. 36, 1246, 1248).

Особливо слід підкреслити, що під протекторатом Аспурга перебував і Неаполь Скіфський, який з часів Скілура і ольвійського Посідея найтіснішими узами був пов'язаний саме з Ольвією⁴⁶. Немає ще однієї, такої віддаленої від цього міста території, яка б так довго в багатьох відношеннях була поєднана з ним. Є чимало різних даних, щоб вважати, що Неаполь було засновано ольвіополітами разом зі скіфами і назву він отримав саме від них. Припущення Діона Хрисостома, що відродження Ольвії після гетського нападу якоюсь мірою залежало від бажання скіфів, цілком слушне і закономірне, бо торгівля з нею для Неаполя і кримських та нижньодніпровських городищ завжди відігравала основну роль в їх економічному розвитку.

У своїй кампанії проти пізніх скіфів Аспурга використав сарматів, а після перемоги посадив на троні Скіфського царства свого сарматського ставленика, можливо, свого родича, що, природньо, супроводжувалось переселенням якогось числа сарматів до Кримської Скіфії⁴⁷. Вони займались скотарством і землеробством, певною мірою були еллінізовані, в них вбачають те метотів, — але ж до них входило і населення Прикубаня, тобто, сираки, — то інших сарматів, які сприйняли деякі еллініські звичаї вдення господарства і торгівлі⁴⁸.

Традиція ставити іменну тамгу на монетах боспорських царів сарматського походження починається з Аспурга⁴⁹. У тамгах Аспурга і Фарзоя, якщо брати до уваги загальну схему і окремі елементи, теж можна знайти спільні риси. Згідно П. Й. Каришковського тамга останнього не була усталеною і справа, певно, не в тому, вдало чи не досить точно зображували її ольвійські карбувальники (з незамкненим трикутником чи півкільцем на кінцях прямої лінії), а в її більшій складності. У жодному випадку немає її однакового зображення.

Якщо царі сарматського походження правили на Боспорі, то чому в Неаполі Скіфському, який у другій половині I ст. н. е. вже зазнав відчутної сарматизації, не міг царювати Фарзой, будучи вихідцем з сарматів? Хто царював в Неаполі після боспоро-римської війни і в період переселення сираків, невідомо. У будь-якому випадку при тому, що сираки зайняли землі біля кордонів Кримської Скіфії, а то й на її території, цілком припустимо, що тут склалась ситуація, внаслідок якої Фарзой став тут верховним правителем, або як спадкоємець сарматського за походженням царя Кримської Скіфії, пов'язаного шлюбними династичними узами з сираками і Аспургом і тому вони без перешкод заселили нову територію біля Ахільлодрому, або ж захопивши Неаполь силою, що менш вірогідно. Тільки правителі такого царства, яке мало всі компоненти і традиції царської влади, найтісніші і давні зв'язки з Ольвією і Боспорським царством, добре знали еллініську культуру, могли випускати золоті монети зі своїми портретами і складною еллініською і сарматською символікою, а не якоїсь частини кочових аорсів, для локалізації країни яких між Дніпром і Дунаєм немає ні столиці, ні укріплень, ні могильників.

Отже, на підставі розгляду різних джерел і точок зору не можна однозначно стверджувати, що всі питання стосовно царювання Фарзоя та Інісмія вирішені, що не потребують подальшого вивчення розселення сираків та інших сарматів в Нижньому Подніпров'ї і в Тавриці, значення Неаполя Скіфського у врегулюванні міграційних процесів і його взаємовідносин з Ольвією і Боспором. Географічна близькість, політичні і економічні контакти Ольвії, нижньодніпровських і кримських городищ, внутрішня колонізаційна політика ольвіополітів, постійна обоюдна зацікавленість у розвитку торгівлі зробили Ольвію основним центром для всіх уже досить еллінізованих варварів цього регіону. Від Скілура тягнеться золота нитка культурно-політичного і економічного зв'язку Неаполя з Ольвією. Недаремно, мабуть, така велика кількість дослідників вбачала і вбачає різочу послідовність між його моне-

тами і монетами Фарзоя та Інісмея. Цілком можливо, враховуючи значну інфільтрацію сарматів на територію Таврії у другій половині I ст. та інші політичні і етнічні зміни, усі племена, що тут мешкали, певний час були підпорядковані їх верховній владі, у результаті чого утворилось сильне скіфо-сарматське царство, яке невдовзі зазнало нападу войовничих сарматів, можливо, аланів, які разом з іншими варварами вже в 80-90-і роки I ст. н. е. здійснювали грабіжницькі набіги і на Ольвію.

Примітки

¹ На XX Республіканській конференції Інституту археології НАНУ (Одеса) в 1989 р. мною була зроблена доповідь, яка значною мірою стосувалась цієї теми і викликала відповідний інтерес, на що вказує як її обговорення, так і порівняно значна кількість посилань на її тези (Русаєва А. С. До історії взаємовідносин Ольвії з сарматами // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. Тези доп.— Одеса, 1989.— С. 192, 193). Однак деякі дослідники невідомо з яких причин невірно тлумачать мої міркування і гіпотези, що спонукало мене знову звернутись до цієї теми. У даній статті розглядаються окремі питання ольвійсько-сарматських відносин за часів Фарзоя та Інісмея. Подальший розвиток цих контактів буде проаналізовано в статті «Борисфенітська промова» Діона Хрисостома як критерій для з'ясування деяких питань історії Ольвії». Одразу зазначу, що в цих працях не стільки вирішується складна проблема ольвійсько-сарматських зв'язків, скільки ставиться ряд питань, які варто ще дослідити під дещо іншим кутом зору, ніж це робилося до цього часу.

² Різні трактування цих ранніх контактів Ольвії з сарматами див.: Мачинский Д. А. О времени первого активного выступления сарматов в Поднестровье // АСГЭ.— 1971.— 13.— С. 42 сл.; Карышковский П. И. Царські сармати у Страбона // Іноземна філологія.— 1973.— № 32.— С. 88 сл.; Смирнов К. Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии.— М., 1984.— С. 67 сл.; Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса.— М., 1989.— С. 181 сл., 204; Симоненко А. В. Ольвия и сарматы // Проблемы исследования Ольвии. Тез. докл. и сообщ.— Парутино, 1985.— С. 74; Симоненко А. В., Лобай Б. И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э.— К., 1991; Симоненко О. В. Ранньосарматський період у Північному Причорномор'ї // Археологія.— 1994.— № 1.— С. 32 сл.; Полин С. В. От Скифии к Сарматии.— К., 1992.— С. 88, 89.

³ Симоненко А. В. Ольвия и сарматы.— С. 74, 75.

⁴ Бібл. див.: Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии.— СПб., 1887.— С. 115—120; Розанова Н. П. Монеты царя Фарзоя // МИА.— 1956.— 50.— С. 197—208; Карышковский П. О. О монетах царя Фарзоя // Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья.— 1982.— С. 66—82. Продовжують їх вважати скіфськими царями: Висотська Т. М. До питання про соціально-політичну структуру півнісхідської держави // Археологія.— 1992.— № 2.— С. 142 та Ольховський В. С. Про дискусійні питання соціально-політичної історії півнісхідського царства // Там же.— С. 138.

⁵ Карышковский П. О. Сарматские тамги на античных монетах Причерноморья // Античные города Северного Причерноморья и варварский мир.— Тез. докл., 1973.— С. 15, 16.

⁶ Карышковский П. О. Монеты Ольвии.— К., 1983.— С. 108, 115.

⁷ Шелов Д. Б. Северное Причерноморье 2000 лет назад.— М., 1975.— С. 127; Щукин М. Б. Царство Фарзоя. Эпизод из истории Северного Причерноморья // СЭ.— 1982.— 47.— С. 35—38; Щукин М. Б. На западных границах Сарматии (некоторые проблемы и задачи исследования) // Кочевники евразийских степей и античный мир.— Новочеркасск, 1989.— С. 43—45; Симоненко А. В., Лобай Б. И. Указ. соч.; Симоненко А. В. Фарзой и Инисмей — аорсы или аланы? // ВДИ.— 1992.— № 3.— С. 158—161; Виноградов Ю. Г. Очерк военно-политической истории сарматов в I в. н. э. // ВДИ.— 1994.— № 2.— С. 168 и др.; Зубарь В. М. Ольвия, сарматы и Рим во второй половине I в. // ВДИ.— 1994.— № 3.— С. 218 сл.

⁸ Пор.: Русаєва А. С. Вказ. праця.— С. 192, 193; Симоненко А. В. Фарзой, Инисмей и аорсы // История и археология Нижнего Подунавья.— Тез. докл.: Рени, 1989.— С. 77, 78; Симоненко А. В. Фарзой и Инисмей — аорсы или аланы? — С. 158—161.

⁹ Пор.: Карышковский П. О. Монеты Ольвии.— С. 115; Щукин М. Б. На западных границах Сарматии.— С. 43; Костенко В. И. Сарматы в низовьях Днепра в первые века н. э. // Проблемы археологии Северного Причерноморья (к 100-летию основания Херсонского музея Древностей). Тез. докл.— Херсон, 1990.— С. 29—31; Симоненко А. В. Фарзой и Инисмей...— С. 160, 161; Виноградов Ю. Г. Очерк...— С. 168, 169.

¹⁰ Розанова Н. П. Указ. соч.— С. 197—208; Карышковский П. О. О монетах царя Фарзоя.—

С. 76, 77. Наприклад, «монета із зібрання Берлінського музею була доставлена своєму першому власнику з Нижнього Балкана, тобто була, вірогідно, знайдена на горбистих передгір'ях північно-східної частини Балканського хребта» (С. 77).

¹¹ *Лимберис Н. Ю., Марченко И. И.* Сиракский союз племен и Боспор // Скифия и Боспор.— СПб., 1989.— С. 125.

¹² *Русяева А. С.* Вказ. праця.— С. 192; *Пуздровський О. Є.* Кримська Скiфія в кінці II ст. до н. е.— першій половині III ст. н. е. // Археологія.— 1992.— № 2.— С. 130; *Виноградов Ю. Г.* Очерк...— С. 165.

¹³ *Скржинская М. В.* Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего.— К., 1977.— С. 8—11, 44.

¹⁴ *Досить* доволіно трактує це свідчення Діона Христорема *Яценко С. А.* Аланы в Восточной Европе в середине I — середине IV вв. н. э. (локализация и политическая история) // Петербургский археологический вестник.— 1993.— № 6.— С. 86. Належність Алектора анонімній дружині сарматського царя для нього ідентичне тому, що мешканці Алектора платять данину дружині царя савроматів-аорсів.

¹⁵ *Раевский Д. С.* Скифы и сарматы в Неаполе // Проблемы скифской археологии.— 1971.— С. 149, 150; *Пуздровський О. Є.* Кримська Скiфія...— С. 130—132; *Пуздровський О. Є.* Сармати в Неаполі Скiфському // Археологія.— 1989.— № 3.— С. 36; *Симоненко А. В.* Сарматские памятники Таврики // Проблемы археологии Северного Причерноморья.— Херсон, 1990.— С. 26; *Симоненко А. В.* Сарматы Таврии.— К., 1993.— С. 116, 117.

¹⁶ *Пуздровський О. Є.* Кримська Скiфія...— С. 130—132.

¹⁷ *Симоненко А. В.* Сарматы Таврии.— С. 116, 117.

¹⁸ *Ждановский А. М.* Некоторые аспекты социально-политической истории племен Прикубанья в I—III вв. н. э. // Археология и вопросы социальной истории Северного Кавказа.— Грозный, 1984.— С. 49; *Ждановский А. М.* Новые погребения кочевников сарматского круга из Закубанья // Древние памятники Кубани.— Материалы семинара.— Краснодар, 1990.— С. 102—116; *Шевченко И. И.* Сарматы в Восточном Приазовье (I в. до н. э.— II в. н. э.) // Кочевники евразийских степей и античный мир.— Новочеркасск, 1989.— С. 143. Певно, епітафія Хрестона, сина Асіатіка, з Пантікапея, яка повідомляє про його смерть на «землі сираків», належить до часу боспоро-римської війни 45—49 рр. (КБН. 142).

¹⁹ *Ростовцев М. И.* Эллинизм и иранство на юге России.— Пг., 1918.— С. 130.

²⁰ *Ростовцев М. И.* Сарматы // ЗКУΘΙΚΑ.— СПб., 1993.— С. 92. Він, певно, не надавав особливого значення повідомленням Плінія (NH. IV, 83; VI, 39).

²¹ *Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А.* Народы нашей страны в «Истории» Геродота.— М., 1982.— С. 346, 347. Узгоджуються з цією локалізацією і пізніші писемні дані (Певтінгерові таблиці та «Хроніка» Іпполіта Римського).

²² *Симоненко А. В.* Фарзой и Инисмей...— С. 159—161.

²³ В одній з останніх трагедій («Фіест») Сенека часто звертається до сучасників і крізь призму давнини відтворює свій час. Тому звістка про аланів на Істрі за правління Нерона чимось вразила поета, що він «вплив» її саме у уста вісника.

²⁴ *Симоненко А. В.* Фарзой и Инисмей...— С. 150 сл.

²⁵ Так, В. В. Крапівіна вже сприймає це як незаперечну істину: *Крапівіна В. В.* Про етнічний склад населення Ольвії в перші століття нової ери // Археологія.— 1994.— № 2.— С. 127.

²⁶ *Драчук В. С.* Системы знаков Северного Причерноморья.— К., 1975.— С. 53—62; *Яценко С. А.* Аланская проблема и центральноазиатские элементы в культуре кочевников Сарматии рубежа I—II вв. н. э. // Петербургский археологический вестник.— 1993.— № 3.— С. 63, 64; *Яценко С. А.* Аланы...— С. 84—86.

²⁷ *Буюклиев Х.* Тракийский могилен некропол при Чаталка Старозагорский окръг // Розкопки и проучвания.— София, 1986.— Кн. 10.— С. 43—45.

²⁸ *Сидоренко В. А.* Фрагмент декрета раннеримского времени из раскопок под Мангулом // Тез. докл. Крымской науч. конф. «Проблемы античной культуры».— Симферополь, 1988.— Ч. I.— С. 86, 87.

²⁹ *Виноградов Ю. Г.* Очерк...— С. 166—169. Розгляд декрету дається за перекладом Ю. Г. Виноградова. На жаль, його до цього часу належним чином не опубліковано.

³⁰ *Виноградов Ю. Г.* Очерк...— С. 167, 168.

³¹ *Розанова Н. П.* Указ. соч.; *Карышковский П. О.* О монетах царя Фарзоя; *Карышковский П. О.* Монеты Ольвии.— С. 108—415; *Анохин В. А.* Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья.— К., 1989.— С. 64—70.

³² Пор.: *Карышковский П. О.* Монеты Ольвии.— С. 119; *Анохин В. А.* Указ. соч.— С. 70.

³³ *Карышковский П. О.* Монеты Ольвии.— С. 108, 115.

³⁴ *Щукин М. Б.* На западных границах...— С. 44, 45.

³⁵ *Виноградов Ю. Г.* Политическая история...— С. 230 сл.

³⁶ Анохин В. А. Указ. соч.— С. 66.

³⁷ Крапивина В. В. К проблеме этнического состава населения Ольвии в первые века нашей эры // Украина — Греция: история та сучасність. Тези конф.— К., 1993.— С. 73; Крапивина В. В. Ольвия. Материальная культура I—IV вв. н. э.— К., 1993.— С. 145 сл.; Крапивина В. В. Про етнічний склад...— С. 126.

³⁸ Безумовно, продовжувались торговельні зв'язки з деякими містами, в тому числі і тими, що входили до Римської імперії, але постійної бази римлян тут не було. Поодинокі знахідки можна трактувати по-різному, але аж ніяк однозначно (пор.: Герцигер Д. С. «Монетное» зеркало из Ольвии // Античная торговля.— Л., 1986.— С. 123—127; Трейстер М. Ю. Римляне в Пантикапее // ВДИ.— 1993.— № 2.— С. 52 сл.).

³⁹ Див. літ.: Кадеев В. И. Херсонес Таврический в первых веках нашей эры.— Харьков, 1981.— С. 20—22; Зубар В. М. Про похід Сільвана в Крим // Археологія.— 1988.— № 63.— С. 19—27; Зубарь В. М. Херсонес Таврический и Римская империя.— К., 1994.— С. 26—29.

⁴⁰ Зубар В. М. Про похід Сільвана...— С. 23. Цей автор припускає, «що під час експедиції Плавтія Сільвана римськими військами було розпочато ряд сухопутних операцій, в яких основні сили скифів, сарматів та їх союзників були розгромлені».

⁴¹ Левно, А. М. Зограф небезпідставно припускав, що царем, який наступав на Херсонес міг бути Фарзой (Зограф А. М. Античные монеты // МИА.— 1951.— № 16.— С. 138).

⁴² Карышковский П. О. Монеты Ольвии.— С. 112—115.

⁴³ Сапрыкин С. Ю. Аспургиане // СА.— 1985.— № 2.— Виноградов Ю. Г. Очерк...

⁴⁴ Онайко Н. А., Дмитриев А. В. Укрепленное здание в античном поселении у с. Владимирское близ Новороссийска // КСИИ АН СССР.— 1981.— Вып. 168.— С. 99; Толстиков В. П. Фанталівський укріплений район в історії Боспорського царства // Археологія.— 1989.— № 1.— С. 58.

⁴⁵ Ростовцев М. И. Указ. соч.— С. 92.

⁴⁶ Виноградов Ю. Г. Политическая история...— С. 230 сл.; Виноградов Ю. Г. Очерк...— С. 154, 155.

⁴⁷ Виноградов Ю. Г. Очерк...— С. 154, 155.

⁴⁸ Раевский Д. С. Скифы и сарматы.— С. 149, 150; Пуэдровский О. Е. Сарматы...— С. 36, 37.

⁴⁹ Анохин В. А. Монетное дело Боспора.— К., 1986.— С. 150.

А. С. Русяева

ОЛЬВИЙСКО-САРМАТСКИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ I в. н. э.

Весьма важными и требующими еще дальнейшего изучения являются вопросы взаимоотношений античных городов Северного Причерноморья с сарматами в отдельные периоды их истории. В наибольшей степени это касается Ольвии. До настоящего времени ольвийско-сарматские контакты с III в. до н. э. по III в. н. э., так и не стали предметом специального исследования. В данной статье затрагивается лишь часть конкретных вопросов этой сложной проблемы: этнокультурная атрибуция царя Фарзоя, золотые монеты которого чеканились в Ольвии, локализация его царства, возможное этническое и культурное родство с Иннесимеем (Инисмеем), их отношения с Ольвией. Отсутствие надежных и достоверных источников не дает пока уверенности в их полном решении. Однако, комплексное рассмотрение письменных и археологических материалов, а также различных точек зрения других авторов показывает, что царство Фарзоя необходимо искать в регионе оседлых скифо-сарматских племен. Не исключено, что царь сарматского происхождения Фарзой создал сильное царство с центром в Неаполе Скифском, куда входили непродолжительное время нижнеднепровские городища, земли сираков и Крымская Скифия. Географическая близость, политические и экономические контакты Ольвии, нижнеднепровских и крымских городищ, внутренняя колонизационная политика ольвиополитов, постоянная обоюдная заинтересованность в развитии торговли сделали Ольвию основным центром притяжения для всех уже достаточно эллинизированных варваров этого региона.

CERTAIN ASPECTS OF OLBIAN-SARMATIAN INTERRELATIONS IN THE SECOND HALF OF THE 1ST CENT. A. D.

Problems of interrelations between antique towns of the Northern Black Sea territories and Sarmatians in definite periods of their history are very important and require further study: It concerns Olbia most of all. Till the present the Olbian-Sarmatian contacts in the period between the 3d cent. B. C. and 3d cent. A. D. were not subject of particular study. This paper treats only some aspects of this problem: ethnocultural attributes of tsar Farsoi whose golden coins were minted in Olbia, location of his kingdom, possible ethnic and cultural affinity with Yiensimeï (Yinesmeï), their relations with Olbia. Absence of reliable sources gives us no grounds to be sure in decision of the problems mentioned. But complex analysis of written and archaeological findings as well as of different views of other authors shows that Farsoi's kingdom should be searched for in the region of settled Scythian-Sarmatian tribes. It is quite possible that Farsoi, tsar of the Sarmatian origin, created the mighty kingdom with a centre in Naples Scythian. That kingdom embraced Lower-Dnieper sites, Sirakian lands and Crimean Scythia. The geographical similarity, political and economic contacts between Olbia, Lower-Dnieper and Crimean sites, home colonizational policy of olbiopolites, constant mutual interest in development of trade relations made Olbia a basic centre of attraction for all already sufficiently hellinized Barbarians of that region.

Одержано 25.01.95

ПРО СОЦІАЛЬНУ СТРУКТУРУ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ

Е. О. СИМОНОВИЧ

На підставі відмінностей поховального обряду робиться спроба реконструювати соціальну структуру черняхівського суспільства.

При розробці проблем, пов'язаних з черняхівською культурою звертали увагу частіше на етнічну належність її населення, хронологічний поділ, тоді як в соціальному плані виділяли на могильниках лише «багаті» та «бідні» поховання. Нові розкопки кладовищ дають можливість накреслити дрібнішу соціальну диференціацію черняхівського суспільства. Пропонується виділити: 1) поховання заможної знаті, умовно «княжі»; 2) «жрецькі» і пов'язані з особливим культом; 3) поховання «дружинників» та інших озброєних людей; 4) поховання ремісників та інших спеціалістів.

Ще перший дослідник культури полів поховань В. В. Хвойка, при розкопках в с. Черняхіві під м. Києвом, виділив три могили. Дві з них були зруйновані та пограбовані в давнину (№ 146, 147), і, мабуть, належали похованням з північною орієнтацією, які були покладені в спеціально влаштовані могильні камери¹. Непотривоженим та досить багатим інвентарем для звичайно бідних поховань з західною орієнтацією виявилось, за даними В. В. Хвойки, поховання № 160, яке супроводжувалося монетами, зокрема й золотом, яка була варварським наслідуванням ауреусу імператора Гордіана III (238—233 р.)². Необхідно додати зауваження В. П. Петрова, який детально проаналізував черняхівський могильник, що «поховання в дерев'яних склепах (№ 146, 147) і № 160 знаходились в центральній частині пам'ятки»³. Поховання в так званих склепах з цього могильника являли собою дерев'яні камери, стіни яких укріплювались стовпами, що є типовим для жител посе-

© Е. О. СИМОНОВИЧ, 1995